

بررسی تقدم و تأخر بالتجوهر و سير تاريخی آن در فلسفه اسلامی

سعید انواری^۱، خدیجه هاشمی عطار^۲

چکیده

تقدم و تأخر بالتجوهر یا بالماهية با نظریه اصالت ماهیت سازگار دانسته شده و کاربرد آن در نظام اصالت وجود، تنها به تقدم جنس و فصل بر نوع محدود گردیده است. این مقاله با تبیین معنای تجوهر و تفاوت آن با جوهر، به بررسی این اصطلاح در فلسفه اسلامی پرداخته و نحوه شکلگیری و کاربردهای آن را مشخص نموده است. این اصطلاح نخستین بار در آثار شیخ اشراق مطرح شده، سپس میرداماد مصادیق این نوع از تقدم را از تقدم بالطبع تفکیک کرده و آن را یکی از اقسام سه‌گانه تقدم ذاتی قرار داده است. این نوع از تقدم دارای کاربردهای زیادی در نظام اصالت ماهیت بوده که از آن جمله میتوان به موارد زیر اشاره کرد: تقدم علل قوام عقلانی ماهیت (جنس و فصل) یا علل قوام خارجی آن (ماده و صورت) بر ماهیت، تقدم ماهیت بر لوازم ماهوی و وجودی آن و تقدم ماهیت بر وجود. پس از ملاصدرا و با غلبه تفکر اصالت وجود، مصادیق تقدم و تأخر بالتجوهر تقلیل یافته و به آنچه با نظام اصالت وجود سازگار باشد، منحصر گردیده است. در

۱۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۹/۱۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۷/۱۲

۱. دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول)؛ saeed.avnari@atu.ac.ir

۲. دانش‌آموخته دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده حقوق الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ galexi60@gmail.com

مقابل، سایر مصادیق تقدم و تأخر بالتجوهر، از مصادیق تقدم و تأخر بالحقیقة در نظر گرفته شده است.

کلیدواژگان: تقدم و تأخر، تجوهر، ماهیت، تشکیک، سه‌روردی، میرداماد، ملاصدرا.

* * *

طرح مسئله

یکی از اقسام تقدم و تأخر (سبق و لحوق)، تقدم و تأخر بالتجوهر یا بالماهية است. از آنجا که این نوع از تقدم و تأخر بیشتر در نظام اصالت ماهیت کاربرد دارد، در کتابهای فلسفی‌یی که تحت تأثیر نظریه اصالت وجود ملاصدرا قرار دارند، به این نوع از تقدم و تأخر توجه نشده یا توضیحی حداقلی در مورد آن بیان شده است. این نوشتار با نشان دادن مصادیق مختلف تقدم و تأخر بالتجوهر، به بررسی معنا و کاربردهای آن در نظام فلسفی اصالت ماهیت و علت توجه میرداماد به آن، می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه از نظر تاریخی، عبارات و نظریات فلسفی سه‌روردی باعث شکلگیری این اصطلاح شده است و چگونه این نوع از تقدم و تأخر، از تقدم و تأخر بالطبع تفکیک شده و نوعی مستقل بشمار آمده است. همچنین به بررسی این مسئله می‌پردازیم که آیا همانگونه که میرداماد معتقد است، آنچه سه‌روردی آن را تشکیک در جوهر میدانند، همان تقدم و تأخر بالتجوهر است؟

در ادامه نشان داده میشود که چگونه در نظام فلسفی اصالت وجود، این نوع از تقدم و تأخر نقش و کارکرد اصلی خود را از دست داده و تقدم و تأخر بالحقیقه، جانشین آن شده است. لازم به ذکر است که تاکنون مقاله مستقلی در مورد تقدم و تأخر بالتجوهر نوشته نشده است.

تقدم و تأخر بالتجوهر

تقدم و تأخر که از آن به «سبق و لحوق» و «پیشی و پسی» نیز تعبیر شده

